

Ольга Алієва,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів,

Львівський національний університет імені Івана Франка

<https://orcid.org/0000-0003-4449-9205>

м. Львів, Україна

Єдність і багатокомпонентність семантичної структури: взаємозв'язки, рівні, функціонування

Unity and complexity of semantic structure: interrelations, levels, functioning

***Анотація.** У пропонованому дослідженні розглянуто семантичну структуру ядра слова-терміна, проаналізовано роль і характерні особливості функціонування складного явища інваріантності семантичного ядра. Виявлено, що одними з основних властивостей структури семантичного ядра є його багатокомпонентність і ієрархічність. Вивчення як експліцитних, так і імпліцитних, інтегральних, категоріальних і диференційних компонентів здійснювалось з урахуванням концептуальних, в тому числі і екстралінгвальних, аспектів виникнення і функціонування полісемічного слова-терміна і позначуваних ним денотатів. До процесу дослідження було залучено синтез діяхронного і синхронного аспектів функціонування слова. Семантичним компонентам у структурній ієрархії ознак семантичного ядра притаманна розгалужена структура, яка часто поєднує декілька семантичних комплексів та має концептуальний вимір, із особливою роллю екстралінгвального компоненту. Функціонування семантичного ядра обумовлено як впливом окремих семантичних компонентів, так і усієї інваріантної моделі, яка розглядається як єдиний семантичний комплекс. Концептуальний вимір дослідження дозволяє спостерігати і аналізувати одну з ключових властивостей семантичного ядра – динамізм, який притаманний як усім рівням інваріантної моделі, так і лексемній структурі слова-терміна. Все це є глибинним підґрунтям потенціалу варіативності взаємозв'язків не тільки між окремими семантичними компонентами, але і між різними рівнями структури семантичного ядра. У процесі дослідження спостерігаємо, що усі виокремлені компоненти і рівні ієрархічної структури семантичного ядра слова-терміна визначають його функціонування у різних видах дискурсу, різних стилях, а також у різних термінологічних фахових семантичних полях, доменах і кластерах. Вивчення феномена інваріантності семантичного ядра, взаємозв'язків семантичних компонентів і рівнів в межах його структури і концептуальної єдності створює можливість для подальшого поглиблення розуміння природи і механізмів багатьох лінгвістичних закономірностей і явищ.*

Ключові слова: семантична структура, смисл, семантична ознака, конотація, термін, концепт.

Summary. *The semantic structure of a word-term core is investigated in the proposed study, the complex phenomenon of the semantic core invariance is analyzed as well as the role and characteristic features of its functioning. Multicomponent structure and hierarchy have been revealed as some main properties of the semantic core. Both explicit and implicit, integral, categorical and differential components have been studied in the semantic structure. For the current research the conceptual, in particular; extralingual, aspects of the polysemic word-term emergence and functioning and its denotations have been taken into account. The synthesis of diachronic and synchronic aspects of word functioning has been involved in the research process. Semantic components in the semantic core structural hierarchy feature a branched structure. This structure often combines several semantic complexes and has a conceptual dimension, with the extralingual component being a special one. The functioning of the semantic core is influenced by both the individual semantic components and the entire invariant model. Under this condition, this model is considered as an integrated semantic complex. The conceptual dimension of the research allows to observe and analyze one of the key properties of the semantic core-dynamism, which is inherent both to all levels of the invariant model and to the word-term lexeme structure. All above mentioned features create a deep basis for the potential of variability of relationships not only between separate semantic components, but also between different levels of the semantic core structure. In the process of research, we have observed that all extracted components and levels of the semantic core hierarchical structure of a word-term determine its functioning in different types of discourse, various styles, as well as in different terminological specialist semantic fields, domains and clusters. The study of the semantic core invariance phenomenon, the semantic components' relationships and levels as well as conceptual unity creates opportunities for further deepening the understanding of the nature and mechanisms of many linguistic regularities and phenomena.*

Key words: *semantic structure, sense, semantic feature, connotation, term, concept.*

Вступ. Розвиток і функціонування мовних систем, їх закони, семантичні і когнітивні аспекти, залишаються одними з основних об'єктів для вивчення у сучасному мовознавстві. Значна увага приділяється комплексним семасіологічним дослідженням як у сучасній теоретичній лінгвістиці, так і в межах окремих галузевих терміно-систем, стрімкий розвиток яких є невід'ємною рисою сучасності. Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю вивчення глибоких чинників розвитку мови, її структурних підсистем і взаємозв'язків між ними.

Сучасні семантико-лінгвістичні дослідження синтезують надзвичайно широкий спектр наукових напрямів, теоретичних і прикладних

підходів. Теорії множинного подання інформації, вивчення принципів і моделей мовної категоризації, побудова і аналіз когнітивних концептуальних моделей вивчаються Дж. Байбі, Дж. Хейманом, М. Джонсоном, Р.Джекендоффом, Р. Ленекером, Дж. Лакоффом, А. Вежбицькою, Е. Рош та інш. [6; 14; 15; 25]. Дослідження моделей представлення знань, мовної і ментальної інформації розвинуті у працях М. Мінського, Ч. Філлмора, Л. Талмі [19; 12]. Вивчення процесів термінотворення, аналіз особливостей і структури окремих терміносистем – сфери наукових інтересів М. О. Вакуленко, Е. Ф. Скороходько, І. С. Квітко, В. Л. Іващенко, Л. В. Туровської, А. Кондамін, С. Стааб [1; 2; 3; 9]. Багатоаспектність глибинного зв'язку ментальних процесів і термінологічних номінацій досліджується у працях Е. Панофського, Г. Вельфліна, Р. Фрай [21; 26].

Мета пропонованого дослідження – вивчення різних аспектів концептуально-лінгвістичної єдності полісемічної структури термінів, ролі і потенціалу семантичного ядра, властивих йому лінгво-когнітивних рівнів і взаємозв'язків.

Методологія та методи дослідження. Методологічна основа дослідження ґрунтується на синтезі загальнонаукових і конкретнонаукових методів і підходів: методів диференційного і компонентного аналізу, підходів когнітивної лінгвістики, лексичної семантики, аналізу лексикографічних дефініцій, контекстуального аналізу. Матеріалом дослідження слугували полісемічні терміни, відібрані із лексикографічних джерел, англomовної фахової літератури, мистецтвознавчих студій, електронних ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення природи і механізмів лінгвістичних закономірностей і явищ нерозривно пов'язане із дослідженням семантичних процесів, які є підґрунтям формування і розвитку смислової структури слова, його семантичного ядра, і водночас є джерелом розвитку як загальноновживаної лексики, так і численних терміносистем. У процесі дослідження, яке проведемо на прикладі слова-терміна *bookplate* (екслібрис), необхідно, на нашу думку, здійснити синтез вивчення діахронного і синхронного аспектів виникнення і розвитку слів-термінів. Інтегральною семантичною ознакою, яка окреслює семантичне, термінологічне поле виникнення і основного функціонування терміна *bookplate*, є експліцитно виражена ознака «книга, зібрання книг» («*The bookplate collection at Houghton library comprises over 20,000 individual plates from book collectors and libraries all over the world.*» [13]; «*For most of its history, books in the Clark Library were adorned with one of these bookplates as part of book processing... Present day library patrons will still find books with vintage bookplates in the library stacks.*» [17]).

Наступним семантичним компонентом у структурній ієрархії ознак семантичного ядра терміна *bookplate* виявляємо складну структуру, яка є синтезом двох семантичних комплексів. Один із них – «*площина*» – є вираженим експліцитно у кореневій морфемі. Іншим комплексом ознак, вираженим імпліцитно, є «*тверда основа*» (камінь, дерево, метал). Вивчення синтезу двох зазначених комплексів у складі інваріантного семантичного ядра терміна *bookplate* дозволяє дійти висновку про особливу роль образного, екстралінгвального компоненту. Так, поверхня твердого матеріалу пласкої форми слугує основою для, спочатку, ручного відбитку, а згодом для друку есклібриса (коли найбільш традиційною основою стає мідна матриця) («*A fine example of copper plate engraving, this bookplate is simply signed, «Maverick, Sculpt. New York».*» [11]; «*In adulthood this mindset of acquisition and organisation has been focused, outside my professional life as a museum curator and director, into an enthusiasm for the more specialised domain of bookplates, informed by my love of wood engraving and illustrated books.*» [18]).

Дослідження семантичного ядра терміна *bookplate* дозволяє дійти висновку, що імпліцитна форма функціонування ознаки (або комплексу семантичних ознак) не свідчить про її другорядну, периферійну позицію у складі ієрархії ознак. Певні імпліцитні ознаки є своєрідними «семантичними стрижнями», які пронизують усю структуру семантичного ядра та безпосередньо впливають на формування інших диференційних ознак-концептів. До таких семантичних ознак-концептів відносимо «*приналежність*» і «*маркер приналежності*» («*Edwin Davis French (1851–1906), bookplate of William Keeney Bixby. Engraved print and black printing ink on paper.*» [22]; «*In the words of the artist and theatre designer Edward Gordon Craig, «a bookplate is to the book what a collar is to the dog».*» [18]).

У процесі дослідження виявляємо, що символічність, як складне семантичне, ментальне явище, функціонує у семантичному ядрі терміна *bookplate* на різних рівнях: 1) як генералізована властивість семантичного інваріантного ядра, і, відповідно, слова, і зокрема, терміна, що надає йому можливості функціонувати у різних семантичних, термінологічних полях і кластерах, зберігаючи фонетичну, морфемну і т. д. структуру під час постійної зміни основ семантичних опозицій; 2) як семантична диференційна ознака у структурі семантичного ядра терміна, яка є синтезом комплексу компонентів, як лінгвальних, так і образно-концептуальних, екстралінгвальних. Серед компонентів цього комплексу виокремлюємо і наступні:

а) «*характеристика особистості власника есклібриса*». Семантичні ознаки-концепти у цьому комплексі функціонують у ієрархії рівнів. Проаналізуємо виокремлені ознаки:

– «релігійне бачення, релігійні цінності власника екслібриса» (проілюструємо реалізацію визначеної ознаки-концепту: «*Dowling's bookplate...incorporates visual images meant to evoke University and Northwest tradition. The left panel of the triptych represents the early missionaries to the Northwest; the panel on the right pictures the coming of the Holy Cross Fathers. The central panel depicts the Cross, as a benignant sun, a guiding light for the University as it makes its home in the unspoiled horizon of trees, river...*» [17]);

– ознака-концепт «моральні цінності, чесноти власника екслібриса» («...there exist several sketches by Dürer ... for ... **bookplates**; and also, ... the large **bookplate** for Dr. Hector Pömer, the last Prior of the Abbey of St. Laurence in Nuremberg... By the shield, stands St. Laurence holding in one hand a gridiron, and in the other the martyr's palm. The motto: «To the pure all things are pure,»...» [4]);

– ознака-концепт «становище власника екслібриса у суспільстві (і в аристократичній ієрархії)». У цьому концепті теж виокремлюємо наступний підкомпонент – комплекс ознак (які обов'язково мають і концептуально-образний вимір): «геральдичні характеристики» (з усіма їх елементами – гербом, гаслом, емблемами, які також обов'язково мають особливий символічний шар (яскравий приклад – *armorial bookplates*)) («The motto described Erasmus Darwin's view of transmutation: All life including humans descended and transformed from simpler forms originating from «a single living filament»... After briefly using the emblem and motto in 1770 ..., Erasmus ... continued to use the crest and motto on **bookplates** in his library... Family coats of arms used by Erasmus Darwin as a **bookplate**, similar to the coat of arms painted on his carriage in 1770.» [5, с. 614, 615]);

– комплекс семантичних ознак «додаткові, більш особистісні характеристики власника екслібриса»: семантичний компонент «наявність ініціалів» (*monogram bookplates*) («Original Victorian monogram **bookplate**»; «One can only dream of finding a copy of John Piper's **bookplate** for Sacheverell Sitwell, with the writer's initials graven on a lead cistern in the gardens of Renishaw...» [18]); семантичний компонент «відображення смаків, вподобань, професії власника екслібриса» («Of all the «Piping Pan» **book-plates** – and the motive is not at all uncommon – there is none more charming than the «A. A. B.» design. The child Pan sits on the bank of a reed-grown stream, and pipes the notes from a sheet of music propped against a tree. From the branches above hangs a name-panel with the initials. The design was made by Frank T. Merrill, and is used in the Allen A. Brown collection of music...» [7, с. 448]). На цьому рівні ієрархічної структури семантичного ядра символічність також відіграє особливу роль. З одного боку,

зображення різноманітних сюжетів – пейзажів, паркових ансамблів, архітектурних споруд, різного роду емблем і фігур – обов'язково мають символічне підґрунтя з метою опису особистості власника книги («*Notable bookplates include ... an Irish landscape designed by Jack Butler Yeats ... Some bookplates offer whimsical portraits of the book collectors: William Keeney Bixby's bookplate depicts the owner as an octopus grasping books with all eight tentacles, and a lithographic print belonging to E. Norman Sabel depicts an attentive reader who has not noticed that his coattails are on fire.*» [22]). З іншого боку, виникло навіть поняття-термін *allegorical bookplates*, оскільки і в образі денотата, і в його лінгвістичному віддзеркаленні присутня особлива форма символічності – алегоричні зображення абстрактних ідей та понять (мудрості, надії, правосуддя, вірності, правди і т. д.) («... *the museum's collection also has many examples of bookplates ... that are more allegorical in design... For instance, British archaeologist J.F.S. Stone (1899–1957) specialised in Stonehenge, so it's not surprising to see the London skyline through the silhouetted arches of this prehistoric world heritage site. With the ancient world framing the modern, it's a metaphor for history itself... Actor and comedian in prominent Pantomimes, Barry Lupino (1884–1962) had a mysterious design as the main motif in his bookplate. It was not until a chance visit to the Museum of Norwich by the author shed light on the fact that a lead boundary plate from St. Lawrence's parish had a similar motif, a gridiron that symbolises St. Lawrence's martyrdom. St. Lawrence is the patron saint of comedians, which would explain Lupino's choice for his bookplate, where drama and comedy subtly meet. Incidentally, St. Lawrence is also the patron of students, archivists and librarians!*» [23]);

б) комплекс семантичних ознак «художній рівень виконання екслібриса». У цьому комплексі також спостерігаємо і виокремлюємо наступні ознаки у певній градації: семантична ознака «прикладний рівень виконання екслібриса» («*For much of the nineteenth century... Anyone who was or fancied himself as a «somebody» tended to enhance his books with a bookplate... Lord Badeley was an amateur etcher of bookplates, but his compositions can be of unequal quality, unlike the small number of magnificent armorials by Stephen Gooden...*» [16]); наступна ознака – «рівень дизайнерської майстерності виконання екслібриса» («*Harrison was also a distinguished stamp and banknote engraver... and... the design and execution of his armorial bookplates is the best of its period, as was the skill on a minute scale which his pictorials – and banknote and stamp portraits – evidence.*» [16]); ознака «художній рівень виконання екслібриса» («... *renaissance of copper-engraved bookplates in Britain was principally established by Charles*

*William Sherborn who... came to be called the Victorian «little master». George W. Eve became his counterpart in the medium of etching, and produced, for instance, the excellent series of three **bookplates** for the Royal Library at Windsor Castle... Other excellent copper engravers of **bookplates** of that period in the same mould were members of the Wyon and Downey families and Acheson Batchelor...*» [16]); і семантична ознака «рівень виняткових художніх творів» – екслібриси, виконані світовими геніями мистецтва (зокрема, живопису) («*Albrecht Dürer's famous, 1524 portrait of his closest friend, the humanist scholar and art collector Willibald Pirckheimer... Pirckheimer used it as a **bookplate** instead of his actual one that was also designed by Dürer.*» [10]).

У процесі дослідження виявляємо цікаве явище, яке підтверджує концептуально-образну структуру семантичного інваріантного ядра слова-терміна. Певні семантичні ознаки, які входять до складу семантичного ядра слова-терміна *plate* (складової частини кореневої морфемі терміна *bookplate*), визначають одну з характерних диференційних ознак-концептів терміна *bookplate*, незважаючи на те, що в обох семантичних ядрах (*plate* і *bookplate*) ці ознаки є імпліцитними. Так, у складі лексеми слова-терміна *plate* окрім основних, перших (у сучасному вживанні слова) смислів (*тарілка, блюдо, пластина, дощечка*), спостерігаємо смисли – *лицарські обладунки, столове срібло і золото, призовий кубок* (за особливі перемоги, чесноти і т.п.), а також дієслова *срібляти, золотити*. Зі свого боку, у складі семантичного ядра терміна *bookplate* імпліцитно функціонують, і є одними з визначальних семантичних компонентів-концептів такі: «*лицарські герби*» (неодмінний атрибут лицарських обладунків), а також підкомпонент цього семантичного комплексу – «*позолочене чи сріблене оздоблення екслібрисів*» (що було на перших екслібрисах, які покривали фарбами вручну, а згодом це трансформувалося у особливу пишність гравірованих чорно-білих екслібрисів). Також, у складі семантичного комплексу-концепту терміна *bookplate* – «*характеристика власника екслібриса*» – функціонує підкомпонент «*моральні цінності, чесноти власника екслібриса*» (чесноти, доблесті, перемоги), що відображається як у гаслі на гербі у екслібрисі, так і у супутніх символічних і алегоричних зображеннях у екслібрисі. Доходимо висновку, що саме концептуально-образна складова семантичного ядра створює для цих імпліцитних ознак можливість бути ключовими у виникненні окремих смислів слова-терміна *plate*, а також для переходу слова-терміна у нові семантичні, термінологічні поля, на перший погляд, абсолютно не пов'язані з початковими смислами у структурі лексеми *plate*. Зазначене явище також імпліцитно реалізується лінгвально, та одночасно експліцитно є

присутнім екстралінгвально як одна з характерних рис денотата, позначуваного терміном *bookplate*.

Доходимо висновку, що усі виокремлені компоненти і рівні ієрархічної структури семантичного ядра терміна *bookplate* визначають його функціонування у різних видах дискурсу, різних стилях, а також у різних термінологічних фахових семантичних полях і доменах (мистецтво, художня література, геральдика, історія, бібліотечна справа, та ін.).

Висновки з дослідження. Структурі семантичного ядра полісемічних слів-термінів притаманна багаторівневність і складність взаємозв'язків між її компонентами, які також є семантично розгалуженими концептами. Семантична інваріантність, як складний лінгвальний і екстралінгвальний феномен, є підґрунтям для збереження єдності лексеми і джерелом її постійного розвитку, що є однією з глибинних основ функціонування як мови в цілому, так і окремих термінологічних систем, а також динамічних взаємозв'язків між ними. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні аспектів і механізмів розвитку семантичного ядра і його впливу на процеси термінотворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакуленко М.О. Методологічні засади вивчення наукової термінології. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2 (2). С. 16–21.
2. Іващенко В. Л. Фреймове і комунікативне термінознавство в зарубіжній лінгвістиці. *Мовознавство*. 2013. Вип 1. С. 51–58.
3. Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу). Київ, 2006. 99 с.
4. Almack E. Bookplates. URL: <https://www.gutenberg.org/files/60858/60858-h/60858-h.htm> (дата звернення: 22.01.2024).
5. Antolin M.F. Evolution, Medicine, and the Darwin Family. *Evolution: Education and Outreach*. 2011. Vol. 4. Iss. 4. P. 613–623.
6. Bybee J. *Language, Usage and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 252 p.
7. Cheney Sh. The Book-Plates of Musicians and Music-Lovers. *The Musical Quarterly*. 1917. Vol. 3. No. 3. P. 446–452.
8. Collins English Dictionary. New York, 2006. URL: https://www.abyy.com/en-ee/translation_dictionary (дата звернення 20.01.2024).
9. Condamines A., Rebeyrolle J. Searching for and identifying conceptual relationships via a corpus-based approach to a Terminological Knowledge Base (СТКВ). *Natural Language Processing. Recent Advances in Computational Terminology*. 2001. P. 127–148.
10. Dürer's Pirckheimer Portrait. URL: <https://www.foldvaribooks.com/pages/books/1060/albrecht-durer/portrait-of-willibald-pirckheimer> (дата звернення: 20.01.2024).

11. Erasmus Hall Bookplate Engraved by Maverick. URL: <https://www.gosenrarebooks.com/book/erasmus-hall-bookplate-engraved-maverick-ca-1780/> (дата звернення: 14.01.2024).
12. Fillmore C.J. Frame semantics. *Linguistics in the morning calm: Selected papers from the SICOL-1981*. 1982. P. 111–137.
13. Houghton Library's bookplate collection. URL: <https://library.harvard.edu/collections/houghton-library-bookplate-collection> (дата звернення: 11.01.2024).
14. Lakoff G., Johnsen M. Metaphors we live by. London, 2003. 256 p.
15. Langacker R. Cognitive Grammar: A Basic Introduction. New York, 2008. 584 p.
16. Lee B.N. Copper-Engraved Bookplates in Britain. URL: <https://www.theheraldrysociety.com/articles/the-renaissance-of-copper-engraved-bookplates-in-britain/> (дата звернення: 22.01.2024).
17. Library Bookplates. University of Portland. Clark Library. URL: <https://sites.up.edu/museum/library-bookplates/> (дата звернення: 11.01.2024).
18. Martin S. Book keeping: the bookplates that are artworks in their own right. URL: <https://www.apollo-magazine.com/simon-martin-collecting-bookplates-ex-libris/> (дата звернення: 14.01.2024).
19. Minsky M. A Framework for Representing Knowledge. *Psychology of Computer Vision*. 1975. P. 211–277.
20. Oxford Dictionary of English. Oxford, 2010. URL: https://www.abyy.com/en-ee/translation_dictionary (дата звернення 22.01.2024).
21. Panofsky E. Studies in Iconology: Humanistic Themes in the Art of the Renaissance. New York, 1972. 263 p.
22. Rennicks R. The Art of Ownership: Bookplates. URL: <https://www.abaa.org/blog/post/art-ownership-bookplates> (дата звернення: 14.01.2024).
24. Teres L.T. How to «judge» a book owner by their bookplate. URL: <https://www.museumoflondon.org.uk/discover/how-judge-book-owner-their-bookplate> (дата звернення: 22.01.2024).
25. Wierzbicka A. Two levels of verbal communication, universal and culture-specific. *Verbal Communication*. 2016. P. 447–481.
26. Wölflin H. Principles of Art History. New York, 2012. 253 p.